

שבת לישראל ושבת לאומות

יעקב נגן

השבת: ברית בין הקב"ה לישראל או בשורה לעולם כולו?

בפרקי הספר עד כה עסקנו בשאלת האופקים הדתיים הפתוחים בפני בני אומות העולם וביחסנו כיהודים כלפי דתותיהם. בשני הפרקים האחרונים דנו בממשק בין העולם הרוחני של עם ישראל לבין שותפותם של הגויים בעולם זה סביב שני נושאים יסודיים: התורה והמקדש. עתה נדון ביחסם של הגויים ליסוד שלישי בקיום היהודי: השבת. שלושת היסודות הללו קשורים זה לזה באופן עמוק. כבר בתורה ישנו קשר חוזר בין השבת למקדש כלשון הפסוק: "אֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשֵׁי תִירְאוּ" (ויקרא יט, ל). בליבו של המקדש, בקודש הקודשים, שוכנים לוחות הברית שקיבל משה בהר סיני. הקשר בין התורה לשבת מתבטא בין השאר בכך שעל פי חז"ל מתן תורה התרחש בשבת. בכל אחד מן הנושאים הללו ניתן לזהות מתח בין הייחודיות של עם ישראל בתחום זה, לבין שייכותם של כל יושבי תבל בו. בירור היחס בין המקום המיוחד את ישראל לבין המקום הפתוח לאנושות - בכל אחד מהיסודות הללו - הוא חלק מהליבון בדבר מקומו של עם ישראל בתוך סיפורה של האנושות כולה.

השבת היא מאבני היסוד של הקיום והזהות היהודית ושל הקשר והברית שבין עם ישראל והקב"ה. לכן, לא פלא שישנם מקורות האוסרים על גויים לשמור את השבת. איסור זה מדגיש את ממד הברית שבשבת, את הקשר הייחודי והאינטימי בין ישראל והקב"ה והמרחב שכניסת זרים אליו אסורה. יחד עם זאת, כבר מן התנ"ך עולה תמונה שבה השבת שייכת לכלל האנושות. עדויות מסוף תקופת בית שני מלמדות על קהילות לא־יהודיות ששמרו שבת, בעקבות בשורת השבת של התורה והבנתה כמיועדת לעמים כולם.¹ מורכבות זו מלמדת על המתח השורר בין פניה השונים של השבת, האוניברסלי והפרטיקולרי, וגם מציפה את השאלה הרחבה יותר בדבר היחס בין עבודת ה' של ישראל לעבודת ה' של האומות.

הזיקה בין הגויים לשבת בתנ"ך

הופעתה הראשונה של השבת בתנ"ך היא בפרשת הבריאה, המתארת את בריאת האדם ביום השישי ולאחר מכן את שביתת ה' ביום השביעי והברכה והקדושה המתלווה ליום זה. מעמדה של השבת בשלב זה איננו נובע מציווי הניתן לבני ישראל. עוד בטרם הולדתו של עם ישראל יש לשבת מעמד ייחודי ביקום.

בעשרת הדיברות בפרשת יתרו, מצטווים ישראל לשמור את השבת כתגובה והיענות לשביתה האלוהית כמעשה בראשית: "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם

1. ראו מוטי ארד, "שמירת שבת כסימן זהות ליהודים בתקופה ההלניסטית והרומית", אתר מכון שכטר. מן המקורות שהוא מצטט: "אבל לא כן באשר לחוקינו. מושכים הם ומקרבים אליהם את הכל, ברברים ויוונים יושבי יבשה ושוכני איים, עמי המזרח ועמי המערב, אירופה ואסיה - הארץ הנושבת כולה מקצה אל קצה. שהרי מי לא חולק כבוד ליום השביעי הקדוש ההוא [...] (פילון, חיי משה, ב, 20-22); "אולם גם בקרב ההמונים עצם זה מדורות רבים מספר המקנאים לעבודת אלהינו, ואין עיר מערי היוונים או עם מעמי הלועזים אשר לא פשט שם מנהג היום השביעי שבו שובתים אנחנו מכל עבודה" (יוסף בן מתתיהו [יוסיפוס], נגד אפיון, 2: 39).

שבת לישראל ושבת לאומות

וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ (שמות כ, יא). כיוון שאנו מורגלים בפסוקים אלו, הנאמרים בין השאר בקידוש היום, לא תמיד שמים לב לכך שתיאורי הבריאה כאן משתמשים בשפה של הגשמה כלפי הקב"ה - כביכול הוא עושה מלאכה ואז שובת ממנה - על מנת לפתוח את האפשרות להקביל את העשייה האנושית לעשייה האלוהית: על האדם לעבוד שישה ימים ולשבת ביום השביעי, ובכך הוא מתדמה לקב"ה ש"עבד" שישה ימים ושבת בשביעי. יסוד זה, של הצורך להידמות לקב"ה, פונה ל"קומת האדם" השווה לכלל האנושות שנבראה כולה בצלם אלוהים. לכן מובן מדוע גם בעשרת הדיברות הציווי איננו פונה רק לעם ישראל אלא גם ל"גֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ" (שם, י), שעל פי פשוטו של מקרא הוא ה"גר תושב", אדם לא־יהודי שחי בארץ ישראל.²

לעומת זאת, בעשרת הדיברות של פרשת ואתחנן, משמעות השבת היא זכר ליציאת מצרים:

וַזְכַּרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֵּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת (דברים ה, יד).

ההבדל במשמעות השבת גורר גם הבדל בדרך שבה מוצגת המלאכה. בפרשת יתרו "מלאכה" מבטאת את גדולתו של האדם, המתדמה להקב"ה, ואילו בפרשת ואתחנן היא ביטוי לחלישותו, להיותו עבד משועבד לאדונו. לכאורה, פן זה של השבת אינו אוניברסלי אלא קשור לעם ישראל בלבד, שהרי יציאת מצרים היא אירוע מכונן של התהוותו כעם, אולם גם פה מופיע שציווי השבת מיועד גם ל"גֵּרְךָ".

2. ראו פירוש הרמב"ן על התורה, שמות כ, י: "וגרך אשר בשעריך - על דרך הפשט גר שער לעולם הוא גר תושב שבא לגור בשערי עירנו וקבל עליו שבע מצות בני נח, והוא הנקרא 'גר אוכל נבלות'".

ניתן היה להבין ששייכותו של הגר בשביתת השבת היא מכוח היותו חלק מהמרחב היהודי בארץ ישראל, "גרך אשר בשעריך", וכיוון שהמרחב כולו שוכת - גם הגר שייך בשביתה זו. אולם נראה שהמנוחה לגר ולעבד אינה נובעת רק מהיותם חלק מן המרחב היהודי אלא היא גם שייכת אליהם עצמם, כפי שמופיע בספר שמות (כג, יב): "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֻמְרְךָ וְיִנְפֹשׂ בֶּן אִמְתְּךָ וְהַגֵּר". שביתת בן האמה והגר אינה מיוסדת רק על היותם חלק מן המרחב היהודי אלא היא מטרה עצמית של השבת. הרחבת השבת מישראל לאומות היא ביטוי לערך החוזר בתורה פעמים רבות ולפיו עלינו ללמוד מהחוויה הקשה שחווינו במצרים וליישם את הלקח ביחסנו לעני, לנזקק ולאומלל.

בחזון אחרית הימים בספר ישעיהו (נו, ו-ז), חוזרת ומופיעה הזיקה בין הגויים ובין השבת. ישעיהו עוסק בשמירת השבת של "וּבְנֵי הַנְּכָר הַנְּלֹוִים עַל ה'" (שם, ו). אומנם יש מפרשים שהכוונה לגרי צדק, אולם מהעובדה שהפסוק הבא עוסק בבית המקדש כ"בית תפילה לכל העמים" נראה שגם פסוק זה העוסק בשבת מכוון אל האומות ככלל - ולא רק אל מי שנלווה על ה' במובן של גיור מלא. בסיומו של ספר ישעיהו שב ומופיע הקשר בין הגויים לשבת; הפעם סביב המקדש שאליו מגיעים כל בני האדם מדי חודש ומדי שבת (ישעיהו סו, כג). הקשר בין הגויים לשבת מופיע כאן בתוך ההקשר הכללי של ספר ישעיהו, העוסק בכמה מקומות בחזון העתידי על אודות הקשר בין הגויים והמקדש. ממילא, גם השבת הקשורה למקדש ("את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו") - שייכת לגויים, כחלק מהרצון במפגש של האנושות כולה עם פני ה' ³.

3. תודתי לרב שראל רוזנבלט שהעיר לי על כך.

הזיקה הייחודית בין ישראל והשבת

איננו מוצאים בתנ"ך מקורות המדירים במפורש את הגויים מן השבת, אך לצד המקורות שהובאו עד כאן, ישנם מקורות המצביעים על קשר ייחודי בין ישראל והשבת. המקום הראשון שבו מופיעה השבת לאחר פרשת הבריאה הוא פרשת המן בספר שמות. שם מתוארת השבת כמתנה ייחודית הניתנת לישראל (שמות טז, כט). בהמשך הספר, מתוארת השבת כברית בין ישראל לקב"ה (שמות לא, טז-יז).

בנוסף הקידוש בשבת, הברית המתוארת בפסוקים אלו מקבלת הקשר של בחירת ישראל וייחודו מן העמים: "כי בנו בחרת, ואותנו קידשת מכל העמים", וכך ביתר שאת בתפילת שחרית של שבת: "ולא נתתו ה' אלוהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לישראל עמך נתתו באהבה לזרע יעקב אשר בם בחרת".

הגויים והשבת בחז"ל

באופן מעניין, בשיח ההלכתי על גויים ושבת, לא עולה הנימוק המודגש בקידוש ובתפילת שחרית של שבת, נימוק של בחירה, ייחודיות וברית. ישנם מקורות המחייבים את הגויים במידה מסוימת של שמירת שבת, וישנם מקורות האוסרים שמירת השבת לנוכרים – אך מסיבות אחרות. בסוגיה במסכת כריתות (ט ע"א)⁴ מופיע שלדעת רבי עקיבא, גר תושב – דהיינו גוי שחי בארץ ישראל ואיננו עובד עבודה זרה – צריך לשמור שבת כמו שיהודי שומר יום טוב (כלומר נאסור לו לעשות מלאכת עבודה והותרה לו מלאכת אוכל נפש בלבד). לעומתו, תנא קמא סבור שגר תושב צריך לשמור שבת כמו שיהודי שומר את חולו של מועד (כלומר מדובר באיסור קל יותר). אכן, ישנן דעות בסוגיה שם (רבי יוסי ורב שמעון) המתירות לגויים לעשות כל מלאכה בשבת,

4. וכן במקבילות בירושלמי, יבמות פ"ח ה"א ובמכילתא דרשב"י לשמות כ, י.

אולם גם על פי דעות אלו מדובר על היתר לעבוד בשבת - ובשום אופן לא באיסור לשבות. עד סוף תקופת התנאים אין למצוא אפוא איסור על גויים לשבות, ואדרבה ישנן דעות המחייבות גר תושב ברמה מסוימת של שמירת שבת.

אומנם בסוגיה מפורסמת אחרת מופיע הביטוי "נכרי ששבת חייב מיתה" (סנהדרין נח ע"ב); אך יש לשים לב שבניגוד לסוגיה במסכת כריתות, סוגיה זו הינה אמוראית ובעל המימרה הוא ריש לקיש. להסתייגות משמירת השבת על ידי גויים אין מקור בספרות התנאים והיא מוזכרת לראשונה במימרה אמוראית. מלבד זאת, בפשט הסוגיה הבעיה איננה שגויים ישמרו שבת, אלא נובעת מכך שעל האדם מוטל חיוב לפתח את העולם כל העת ולעבוד בכל יום כלשון הנימוק שמציין ריש לקיש מיד: "שנאמר 'יום ולילה לא ישבתו'" (בראשית ח, כב). המקור שמציין ריש לקיש לדבריו הוא החיוב לעבוד כל העת, לקיים את העולם יום ולילה. דברים אלו מתחזקים גם מן ההקשר של דברי ריש לקיש, המופיעים בצמידות לאמירה נוספת שלו על אתר כנגד העצלנות וההתרשלות בפיתוח העולם:

ואמר ריש לקיש: מאי דכתיב "עֲבֹד אֲדַמְתוּ יִשְׁבַּע לַחֵם"? אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה - ישבע לחם, ואם לאו - לא ישבע לחם.

העובדה שזהו טעם האיסור עולה גם בהמשך, בדברי רבינא הקובע שהאיסור הוא "אפילו שני בשבת", וכפי שרש"י מסביר על אתר: "לא תימא שביתה דקאמר ריש לקיש לשום חובה [...] אלא מנוחה בעלמא קא אסר להו". האיסור איננו על שביתה לשם קיום מצוות שבת אלא על כל "מנוחה בעלמא". טעם הדבר הוא שעל פי ריש לקיש, לאחר המבול כונן הקב"ה ברית עם העולם שלפיה הוא לא יהרוס יותר את היקום, והשמיים והארץ "לא ישבתו", והאנושות כולה נכללת בתוך הברית הזו:

וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוּ לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת
הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד
לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי: עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר
וְקָר וְחֹם וְקָיִץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ.⁵

ניתן לומר שהברית עם נח מדגישה את הערך של "לא ישבותו", את ערכה של העבודה המקיימת את העולם ואת ההתנגדות לעצלות ולניווט. ליהודים יש ערך נוסף, מנוגד, שהוא ערך השביתה בשבת, וערך זה דוחה לדירם את ערך העבודה התמידית. לעומת זאת, בקרב מי שלא נצטווה על השבת, הערך של "לא ישבותו" עומד בעינו. על פי זה, לכאורה גם ליהודים ישנה בעיה בקביעת יום שביתה נוסף מעבר לשבת שעליה נצטוו, שכן בכך הם פוגעים בערך הכללי-אנושי של "לא ישבותו". לאורך גיסא, ניתן להציע שאם שמירת השבת לא באה מתוך עצלות אלא מתוך ערך רוחני, אזי גם לגויים לא תהא בעיה לשמור שבת.⁶

אם נשוב אל הסוגיה התנאית, הרי שעל כל התנאים מוסכם כי שבתו של הגוי שונה בהלכותיה מהשבת היהודית ומכילה אופן אחר של איסור מלאכה (אם בכלל). ניתן להסביר דעות אלו כנובעות מתוך המתח בין הפנים האוניברסליים של השבת לפניה הפרטיקולריים – מתח היוצר מעמד מורכב של הגויים לנוכח השבת, הנע בין שייכות לנפרדות.

5. בראשית ח, כא-כב.

6. פירוש זה מנוגד לשיטת הרמב"ם שלפיה הבעיה בגוי ששבת היא ייסוד של דת חדשה: "וכן עכו"ם ששבת אפילו ביום מימות החול, אם עשאהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה, ואין צריך לומר אם עשה מועד לעצמו, כללו של דבר אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצות לעצמן מדעתן" (הלכות מלכים, פרק י, הלכה ט). דברי הרמב"ם מנוגדים לדברי רש"י ולפירוש שהצענו בעקבותיהם, כיוון שלדידו הבעיה איננה השביתה ממלאכה, אלא דווקא קיום השבת ממניעים דתיים. יש להעיר שבסוגיה אין רמז לנימוקו של הרמב"ם, ולדידו כנראה המקור שמציין ריש לקיש הוא אסמכתא בעלמא.

ושמו אָחַד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם

עדיין נותר להסביר מה מאפיין את ההבדל בין השבת היהודית לשבתו של גר תושב. על פי הסוגיה במסכת כריתות, נראה שהדעות המאפיינות את השבת של הגויים כמעין יום טוב או חול המועד מדגישות את מניעת הטרחה ביום זה, ומתאימות לנאמר בתורה ביחס לגויים בשבת: "לְמַעַן יָנוּחַ".⁷ שבתו של עם ישראל לעומת זאת איננה רק מנוחה אלא שביתה מוחלטת ממלאכה.

מתוך כך ניתן להבין גם את הקשר בין השבת לבין ההבדל בין ישראל לעמים: השבת מבטאת את ההבדלה כממד הזמן, בין זמן קדוש לזמן של חול, ולכן קשורה לבחירת ישראל, המבטאת את ההבדלה כממד האדם. לכן קשורה השבת לברית הייחודית בין ישראל לקב"ה.

פניה השונים של השבת

ביטוי יפה לפניה השונים של השבת נמצא במחזור ויטרי (סימן קסב):

ואם תאמר מפני מה אנו משנין תפילתנו בשבת בלילה ויוצר ומוסף ומנחה ואין אנו מתפללין בתפילה אחת כמו ביום טוב שאנו מתפללין "אתה בחרתנו" בכל תפילה ותפילה? ושמעתי מנרבוני אחד שכנגד ג' שבתות תיקנו חכמים אלו התפילות: אתה קדשת - כנגד שבת בראשית שהק' קדשו ומקודש ובא מששת ימי בראשית; ישמח משה - כנגד שבת סיני. שהתורה ניתנה בשבת בהשכמה. כדאמרי' [...] "מכדי בין מר ובין מר תורה בשבת ניתנה" [...]; אתה אחד - כנגד שבת של עתיד לבא. שנאמר "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד", וגם ישראל גוי אחד שנאמר "ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ".

בעולם ישנן שלש "שבתות". (א) תפילת ליל שבת היא כנגד שבת של בריאת העולם; זוהי שבת אוניברסלית. (ב) שבת של תפילת שחרית

7. שוב תודתי לרב שראל רוזנבלט על כך.

שבת לישראל ושבת לאומות

היא כנגד שבת של מתן תורה והיא ייחודית לישראל. השאלה הגדולה היא מה דמותה של השבת השלישית, השבת של "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". על פי מחזור ויטרי, ה"אחד" המודגש בתפילת מנחה של שבת קשור להיותם של ישראל "גוי אחד בארץ", אולם הנבואה שהוא מצטט, נבואת זכריה על היום שבו יהיה "ה' אחד ושמו אחד", מספרת על כלל האנושות הבאים לירושלים לפני ה'. על פי זה, לשבת העתידיית אופק נוסף שבו יש מקום לכלל האנושות הנכללת במה שזוהר מגדיר כ"רזא דשבת איהי שבת דאתאחדת ברזא דאחד [=רז השבת הוא שבת המתאחדת בסוד האחד]⁸.

8. זוהר, חלק ב, קלה ע"ב.

